

УДК 657.411

*Н.М. Воськало**Національний університет «Львівська політехніка»***ІСТОРИЧНИЙ, ЕКОНОМІЧНИЙ ТА ОБЛІКОВИЙ АСПЕКТИ
ТЛУМАЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ «ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ»***Досліджено сутність поняття «власний капітал» та уточнено його визначення.****Капітал, власний капітал***

Діяльність будь-якого підприємства починається з формування його капіталу. Капітал підприємства складається з двох частин — власного капіталу та залученого капіталу. Будучи джерелом формування активів підприємства, капітал забезпечує виробничу діяльність суб'єктів господарювання, перебуває в постійному русі, потребує управління ним для досягнення мети та цілей створення підприємства. Для ефективного управління власним капіталом необхідно чітко розуміння його економічної сутності.

Дослідженню сутності капіталу та його складової частини — власного капіталу, присвячено роботи багатьох науковців. М. Блауг [2], Ф. Ф. Бутинець [10, 13], Р. Грачова [4], Є. В. Мних [5], Н. Лисенко [8], В. Сопко [12], О. О. Канцуров [15], О. І. Пилипенко [16], В. В. Мельничук [17], Н. М. Чиж [18], Т. М. Корольок [19] та інші, які використовували різні підходи до визначення власного капіталу, уточнювали це визначення. Однак, складність та багатогранність власного капіталу потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження, узагальнення та уточнення наявних у літературних джерелах визначень поняття «власний капітал» з метою більш глибокого відображення його економічної сутності для відображення в обліку та прийняття ефективних управлінських рішень.

Власний капітал є складовою частиною всього капіталу підприємства, який забезпечує виробничі та інші процеси господарської діяльності. Однак в історичному аспекті широко розглянуто лише поняття «капіталу», не згадуючи при цьому «власного капіталу». Оскільки функції капіталу в цілому, поширюються і на його складові частини: власний та залучений капітал, то доцільно розглянути економічну сутність капіталу в цілому.

Економічна суть та визначення капіталу залишається дискусійним питанням протягом сторіч.

У доіндустріальній економіці були поширені ідеї меркантилізму (Т. Мен, В. Стаффорд, С. Фортрей, Д. Стюарт, Ж.-Б. Кольбер, Монкретєн де Ваттевіль та інші), відповідно до яких гроші прирівнювались до капіталу, однак цю думку критикували їх наступники починаючи з Адама Сміта [1, с. 41].

З фізіократів Ф. Кене перший в теорії економічної думки досить глибоко обґрунтував положення про капітал. Кене започаткував традицію розглядати капітал як такий, що складається із послідовності авансів [2, с.44]. Якщо мер-

кантилісти ототожнювали капітал, як правило, з грошми, то Ф. Кене вважав, що гроші самі по собі безплідне багатство, яке нічого не виробляє. За його термінологією, сільськогосподарські знаряддя, будови, тварини і все те, що використовується і землеробстві протягом декількох виробничих циклів, є «початковими авансами» (за сучасною термінологією — основним капіталом). Витрати на насіння, корми, оплату робітників та інше, які здійснюється протягом виробничого циклу, він відносив до «щорічних авансів» (за сучасною термінологією — оборотного капіталу). А також довів, що разом з оборотним капіталом у русі перебуває і основний капітал [1, с. 58].

У теорії капіталу А. Сміта очевидна його більш прогресивна позиція порівняно з фізіократами. Капітал характеризується ним як одна з двох частин запасів, від якої очікують отримувати прибуток, а друга частина це та, яка йде безпосередньо на споживання. Під оборотним капіталом А. Сміт розумів ту його частину, яка знаходиться в обороті. Та частина, яка не вступає в оборот, отримала назву основного капіталу. Як основний, так і оборотний капітал, за А. Смітом, приносить прибуток: основний — у виробництві, оборотний — у сфері обігу [1, с. 74].

За А. Смітом: «капітал — це, по суті, запас напівфабрикатів, що дає виробникові можливість заповнити часовий проміжок від використання факторних затрат до випуску кінцевої продукції» [2, с. 67].

Джон Стюарт Міл розглядав капітал як запас продуктів попередньої праці та виділив наступні твердження про капітал: промисловість обмежена капіталом; капітал — результат заощадження; хоча капітал — результат заощадження, він, споживається [2, с. 178].

Представник австрійської теорії капіталу Бем-Баверк вважав, що капітал складається із засобів існування, авансованих робітникам [2, с. 452]. Віксел зазначає, що сам капітал, на відміну від конкретних товарів виробничого призначення, є кількісною мірою вартості. [2, с. 493].

Д. Рікардо охарактеризував капітал як частину багатства країни, котра використовується у виробництві і складається з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин та іншого, що необхідне, щоб привести в рух працю і показав що через нерівність прибутку на вкладений капітал останній переміщується із однієї діяльності в іншу [1, с. 80].

Ж.-Б. Сей відносив капітал до трьох основних факторів виробництва поряд з працею і землею. Капітал породжує прибуток як доход капіталістів [1, с. 88-89].

Дж. С. Міль характеризував капітал як нагромаджений запас продуктів минулої праці [1, с. 100].

К. Маркс визначає капітал, як самозростаючу вартість, створену додатковою працею робітників. Він звертає увагу на те, що капітал — це не річ, а характеристика певних виробничих відносин у рамках буржуазного суспільства [1, с. 112].

На думку К. Менгера власники капіталу живуть не за рахунок працюючих, а за рахунок користування землею і капіталом, яке для індивіда і суспільства має таку саму вартість, як і праця [1, с. 150].

Дж.-Б. Кларк вважав, що фактор виробництва — праця або капітал — може прирощуватись доти, доки вартість продукту, що виробляється цим фактором, не зрівнюється з його ж ціною [1, с. 172].

За М. І. Туган-Барановським, капітал — це ті чи інші цінні речі, котрі через певні суспільні умови набувають здатність зростати в своїй вартості і, таким чином давати постійний дохід тому, кому вони належать. Грошовий, торговельний та виробничий капітал складають три найголовніших форми капіталу [3, с. 89–90].

Як бачимо, в історичному ракурсі економічної теорії науковці розглядали поняття капітал, який належав землевласникам, власникам засобів та предметів праці, тобто наявність залученого капіталу не передбачалось і таким чином капітал ототожнювався з власним капіталом.

Капітал є цілісною системою, і з точки зору його економічної сутності не можна розділити на власний і залучений так як у виробничому кругообігу приймає участь він весь, так як капітал без майна не існує, яке придбане і за власні і за залучені кошти.

Поділ капіталу на власний та залучений стосується здебільшого юридичних питань відносин власності та відповідного облікового їх розмежування для визначення зобов'язань перед власниками та за довгостроковою і поточною кредиторською заборгованістю перед зовнішніми та внутрішніми кредиторами.

Р. Грачова розглядає капітал у двох аспектах — фізичному та абстрактному. Капітал — це сукупність ресурсів, які здатні давати економічні вигоди, а з іншого боку — це виробничі відносини (основний і оборотний капітал) та відносин власності (власний капітал і залучений капітал) [4, с. 44.]

Мних Є. В. та ін. зазначають, що власний капітал є основою для здійснення діяльності підприємств, показує ступінь незалежності та впливу його власників на підприємство, формується за рахунок внесків власників та накопичення сум доходу від діяльності підприємства [5, с. 26].

Л. О. Омелянович та ін., вважають, що власний капітал показує частку майна підприємства, яка фінансується за рахунок коштів власників і власних коштів підприємства. При цьому сума власного капіталу — це абстрактна вартість майна, яка не є його поточною чи реалізаційною вартістю, а тому не відбиває поточну вартість прав власників фірми. На суму власного капіталу суттєво впливають усі умовності бухгалтерського обліку, що були застосовані при оцінці активів і кредиторської заборгованості, і вона може лише випадково збігатися із сукупною ринковою вартістю акцій підприємства чи сумою, яку можна отримати від продажу чистих активів частинами або підприємства в цілому [6, с. 53, 55].

За Г. П. Ляшенко, власний капітал — це фінансові засоби, які підприємець створює собі сам (самофінансування) [7, с. 18]. Із цим твердженням не можна повністю погодитися, оскільки, власний капітал поняття дещо ширше, і охоплює не тільки фінансові засоби, але й матеріальні та нематеріальні ресурси. Також власний капітал може створюватися не тільки самим власником, але й іншими особами (наприклад, до складу власного капіталу входять безоплатно отримані необоротні активи).

Визначення власного капіталу подається П(С)БО 2 «Баланс», як частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань. Ми погоджуємося із Н. Лисенко, який вважає, що це визначення має формальний характер, оскільки не розкриває в повній мірі ані матеріально-речовинної складової капіталу, ані складного комплексу взаємовідносин, що виникають при його формуванні та використанні [8, с. 296].

Визначення власного капіталу для цілей бухгалтерського обліку різними авторами подається з певними відмінностями.

Швець В. Г. вважає, що власний капітал підприємства визначається вартістю його майна — тобто чистими активами, що обчислюються як різниця між вартістю майна (активів) і залучених коштів. На його думку до власного капіталу належать: статутний капітал, пайовий та додатковий капітал, нерозподілений прибуток, забезпечення та цільове фінансування, доходи майбутніх періодів [9]. Ми вважаємо, що забезпечення, цільове фінансування, доходи майбутніх періодів не можна включати до складу власного капіталу. Так як, під поняттям «забезпечення» слід розуміти зобов'язання з невизначеними сумою або часом погашення на дату балансу [10, с. 77]. Тобто забезпечення у разі настання певних подій (виплата відпусток працівникам, виконання гарантійних зобов'язань тощо) будуть використані на погашення зобов'язань, відбудеться зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів.

Кужельний М. В., Лінник В. Г. в об'єктах бухгалтерського обліку виділяють категорію не «власний капітал», а «джерела власних коштів» до яких відносять фонди, бюджетне фінансування, резерви, прибуток [11, с. 37]. Однак фонди, які наводяться авторами (амортизаційний фонд, фонд економічного стимулювання, спеціальні фонди) після реформування бухгалтерського обліку та переходу на національні стандарти вже не створюються.

В. В. Сопко розглядаючи пасиви підприємства поділяє їх на власні (право власності засновників) — власний капітал і тимчасово залучені засоби (зобов'язання) — чужий капітал.

Власні — це спільна назва джерел засобів, що їх отримують державні підприємства від держави, а приватні підприємства — від особи (або колективу осіб, яка їх створила (засновника). Такі засоби закріплюються на весь час існування, а тому називаються постійними. Вони набувають таких форм: статутний капітал, резервний (страховий) капітал, пайовий капітал, нерозподілений прибуток, додатковий капітал тощо [12, с. 32].

З таким твердженням не можна повністю погодитись, так як кожна перелічена складова власного капіталу може змінюватись в процесі господарської діяльності підприємства. Таким чином сума власного капіталу підприємства постійно змінюється.

В. В. Сопко також подає визначення власного капіталу, як власних джерел підприємства, які без визначення строку повернення внесені засновниками або залишені ними (засновниками) на підприємстві з уже оподаткованого прибутку [12, с. 186]. Таке ж означення дає Ф. Ф. Бутинець додаючи, що складові власного капіталу відображають: суму, яку власники (засновники) передали в розпорядження підприємства як внески, і залишили у формі нерозподіленого

прибутку, або суму, яку підприємство безоплатно одержало від інших підприємств у своє розпорядження [13, с. 48–49].

Уолт Кяран теж дотримується класичної позиції, щодо означення власного капіталу. Це, як він вважає, сума коштів від випущених акцій (або сформованого статутного фонду), резервного капіталу та нерозподіленого прибутку. Величина капіталу відповідає сумі активів, що залишаються у власників (акціонерів) підприємства після погашення всіх його зобов'язань [14, с. 350].

Ці означення є неповними, так як до власного капіталу також належать додатковий капітал, який формується не внаслідок внесків засновників чи використання прибутку, а за рахунок безоплатно одержаних активів, емісійного доходу, дооцінки активів тощо.

Канцуров О. О. визначає власний капітал як вартісний вираз власних засобів підприємства, є власним джерелом відтворення активів та відображає обсяг прав власників [15]. На нашу думку, власні засоби підприємства формуються також і за рахунок залучених джерел, права власника поширюються на все майно підприємства незалежно від джерел його створення.

Пилипенко О. І. подає визначення власного капіталу як загальної вартості власних джерел засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів, розраховується сума власного капіталу як активи за вирахуванням зобов'язань [16]. З позиції Мельничук В. В. власний капітал — це сума внесків (вкладів) засновників, що відображає обсяг прав власності, оцінених за ринковою вартістю на момент створення господарюючого суб'єкта, та вартість, яка одержана в результаті ефективної діяльності підприємства, зокрема нерозподілений прибуток, безоплатно одержані активи та суми дооцінки необоротних активів [17]. В поданих визначеннях акцентується увага на розкритті відносин власності, не в повній мірі розкриваючи економічну сутність капіталу.

За Чиж Н. М. власний капітал — це сукупність фінансових ресурсів акумульованих з різних джерел, які належать акціонерному товариству на правах власності, користування та розпорядження, мобілізованих в процес економічних відносин шляхом включення їх в господарський оборот без часових обмежень з метою підвищення прибутковості та рентабельності власного капіталу акціонерного товариства [18].

Королюк Т. М. вважає, що: «власний капітал — сукупність економічних благ у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, що залучаються до економічного процесу діяльності суб'єкта господарювання без визначення терміну повернення їх власникам, і здатні генерувати доходи» [19].

Ми вважаємо, що на початковому етапі власний капітал формується за рахунок коштів засновників, а в процесі діяльності він може зростати як за рахунок додаткових внесків засновників, так і за рахунок ефективної господарської діяльності. При цьому в господарському обороті беруть участь всі ресурси підприємства, які сформовані як за рахунок власного капіталу, так і за рахунок залучених коштів. Тобто відбувається зростання капіталу в цілому, який відображається у вигляді одержаного прибутку, який приєднується до власного капіталу.

Хоча власний капітал перебуває в розпорядженні підприємства, рішення щодо розподілу одержаного прибутку належить виключно власникам (засновникам) підприємства, а не управлінському персоналу.

На основі проведеного дослідження уточнимо визначення власного капіталу.

Власний капітал — сукупність економічних ресурсів, що використовуються в господарській діяльності підприємства, що внесені засновниками та накопичені в процесі господарської діяльності, як за рахунок власних так і залучених джерел, яка належить підприємству без визначеного терміну повернення власникам, а розподіл прибутку здійснюється виключно за рішенням власників підприємства.

Вивчення природи та ефективності використання складових власного капіталу потребує подальших наукових досліджень.

1. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень : навч. посіб. — К. : Знання-Прес, 2000. — 514 с. — (Вища освіта ХХІ століття).
2. Блаут М. Економічна теорія в ретроспективі / пер. з англ. І. Дзюб. — К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2001. — 670 с.
3. Туган-Барановський М. І. Політична економія. — К. : Наук. думка, 1994. — 264 с.
4. Грачова Р. Власний капітал: історичні корені бухгалтерського поняття / Р. Грачова // Бухгалтерія. — 2003. — № 32. — С. 44.
5. Мних С. В., Бутко А. Д., Большакова О. Д., Кравченко Г. О., Никонович Г. І. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства / За ред. проф. Є. В. Мниха. — К. : КНТЕУ, 2005. — 232 с.
6. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. / Л. О. Омелянович, О. В. Чайковська, Г. Є. Долматова, О. В. Іванова, А. Ф. Кононенко, І. І. Канаєва, О. В. Гладкова, Г. М. Александрова. — Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. — 281 с.
7. Ляшенко Г. П. Управління капіталом підприємства для зміцнення бази оподаткування : навч.-метод. посіб. — Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2004. — 194 с.
8. Н. Лисенко. Поняття капіталу: бухгалтерський аспект // Економічний аналіз. — 2008. — Вип. 3(19). — С. 293–296.
9. Швець В. Г. Теорія бухгалтерського обліку : навч. посіб. — К. : Знання-Прес, 2003. — 444 с. — (Вища освіта ХХІ століття).
10. Бухгалтерський фінансовий облік : підруч. / за ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. — 5-е вид., доп. і перероб. — Житомир : ПП «Рута», 2003. — 726 с.
11. Кужельний М. В., Лінник В. Г. Теорія бухгалтерського обліку : підруч. — К. : КНЕУ, 2001. — 334 с.
12. Сопко В. Бухгалтерський облік : навч. посіб. — 3-тє вид., перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2000. — 578 с.
13. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : підруч. — Вид 2-с, доп. і перероб. — Житомир : ЖІТІ, 2000. — 640 с.
14. Кяран У. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства : пер. з англ. — К. : Наук. думка, 2001. — 367 с.
15. Канцуров О. О. Облік власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / О. О. Канцуров ; Ін-т аграр. економіки УААН. — К., 2000. — 21 с.
16. Пилипенко О. І. Облік та аналіз власного капіталу: теорія і практика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / О. І. Пилипенко; Нац. аграр. ун-т. — К., 2005. — 20 с.
17. Мельничук В. В. Облік і аудит власного капіталу аграрних підприємств: теорія і практика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / В. В. Мельничук; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2003. — 19 с.
18. Чиж Н. М. Структуризація власного капіталу акціонерних товариств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Н. М. Чиж; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. — Л., 2008. — 20 с.
19. Корольок Т. М. Облік власного капіталу й аналіз його впливу на інвестиційну привабливість акціонерних товариств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.04 / Т. М. Корольок; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. — К., 2005. — 20 с.